

A KIREKESZTÉS STRATÉGIÁI A PSZICHOANALÍZISBEN*

Friedrich Melinda

„A pszichoanalízist akkor érthetjük meg leginkább, ha kialakulásának és fejlődésének történetét nyomon követjük.” (Freud, 1923, 211.) Ha Freud tanácsát megfogadjuk, a pszichoanalízis történetének tanulmányozása során aligha kerüli el figyelmünket a számos elszakadási mozgalom. Egyes analitikusokat – gyakran haláluk után – őrültté nyilvánítottak, másoknak, a tan egykor lelkes híveinek nevét csak archeológiai ásatásokkal hozhatjuk felszínre. Az elszakadásokért – de nevezik kirekesztésnek, eltávolításnak, kiléptetésnek vagy kivégzésnek is – hagyományosan a tudományos nézeteltéréseket, a másként gondolkodást szokás felelőssé tenni. Freud kitagadott, de mindvégig lelkes követője, Wilhelm Stekel nem hitt „az ún. tudományos nézeteltérésekben; úgy látom, személyes ellentétekről volt szó.” (Stekel, 1925, 124.). A személyes ellentétek, persze, meghatározóak lehetnek a tudományos életben is, hiszen – ahogy Ferenczi mondja a nürnbergi kongresszuson – az ember társas állat, aki bármennyire távozzék is időben és életmódban a családtól, melyben életét és neveltetését nyerte, mindenkor visszaállítja a régi rendet, s följobbvalóiban az apát, munkatársaiban a testvéreit, gyermekeiben pedig játékszereit találja meg újra. „[M]i, analitikusok egyfajta családközösségben élünk [...] egy álomalakká sűrítődik apáink alakja szellemi vezetőnkével. [...] Az egyesületek úgy lényegükben, mint felépítésükben megtartják a család sajátságait. [Így lesz] az egyesületi élet az a tér, amelyen a szublimált homoszexualitás gyűlölet és imádat alakjában, kiéli magát.” (Ferenczi, 1911/1918, 143-144.)

Lássuk hát, hogyan és milyen eszközökkel is történt a nem kívánatos személyek ártalmatlanítása. A pszichoanalízis történetéről született írások és a korabeli levelezések olvasója számára kiderül: maga a kirekesztés diagnózis

* Előadásként elhangzott a PTE BTK Pszichológia Doktori Iskolájának Elméleti Pszichoanalízis programja és a Magyarországi Otto Gross Társaság által rendezett "A pszichoanalízis mostohagyermekai" című műhelykonferencián. (Pécs, 2007. november 29-30.)

általi megbélyegzés (ez történhet a száműzendő személy életében, vagy az illető halála után) vagy agyonhallgatás – de leggyakrabban mindkettő – eredménye volt, s e két fő stratégiával párhuzamosan vagy ezek alkalmazása előtt számos marginalizálódást és mellőzést elősegítő eszközzel találkozhatunk: a kitaszítandó személy elméleteinek kritikája, árulkodás (a testvér befekettítése az apa előtt vádaskodások és gyanúsítgatások útján), belső viszály szítása, lekezelés és gúny.¹ Az, hogy mindennek során erős érzelmi töltésű tartalmak jelennek meg a színen², ugyancsak igazolja Stekel állásfoglalását. A következőkben egyenként jellemzem a kirekesztés stratégiáit.

A mozgalom veszélyes elemektől való megtisztítására leggyakrabban azt az eszközt – a *diagnózist* – alkalmazták, amelyre Fromm Jones történetíró módszerével kapcsolatban már 1958-ban rámutatott. Az első analitikus, akire az elmebetegség stigmáját rásütötték, Otto Gross volt, akinél Jung, többek szerint kicsinyes bosszúvágyból, 1908-ban szkizofréniát diagnosztizált. Ennél is könnyebb volt valakinél halála után elmebetegséget diagnosztizálni: Jones – sztálinista módszer szerint (Fromm, 2000) – Ferenczi halála után húsz évvel számolt be arról, hogyan borult el Freud budapesti barátjának elméje; Kurt Eissler Viktor Tausk halála után több mint ötven évvel állapított meg nála mániás-depressziós pszichózist (Eissler, 1971). A pszichiátria nyelvén való ítélezésnek, persze, enyhébb fokozatával is találkozhatunk, hiszen ez a leggyakoribb vád, amivel az analitikusok – hol komolyan, hol tréfálkozva – személyes torzsalkodásaik során egymást illették. A Jones által jellemhibásnak tartott (1983, 401.) Stekel szerint Freud egyik kedvenc diagnózisa a paranoia volt, amellyel nemcsak Adlert, hanem sok más barátját is kiténtette (Stekel, 1925, 119.), például Bleulert vagy Otto Grosst (utóbbi emellett a „pszichopatikus”, az „abnormális érzelmi életű” (Freud 1907. július 1. – Freud/Jung 76.), és a „kényszerneurotikus” jelzőkkel is dicsekedhetett). De, persze, egyéb diagnózisok is előfordultak: Jung „heveny neurózisban” (Freud 1912. júl. 28. – Freud/Ferenczi I/2., 118.) szenvedett, Ranknál a pszichoneurózis jeleit figyelték meg (Ferenczi 1924. aug. 3. – Freud/Ferenczi III/1., 112.), Pfister, bár nagyszerű ember, „természetesen maga is neurotikus” (Jung

¹ Munkám során a következő irodalmakra támaszkodtam: Freud: *A pszichoanalitikai mozgalom történetéhez* (1914), Freud: *Önéletrajz* (1925. február), Stekel: *Az analitikus mozgalom története* (1925. június), Jones Freud-életrajza.

² Az elszakadási mozgalmaknak nemcsak a keserűség és a fájdalom volt velejárója; gyakran találkozhatunk az elégedettség, sőt, a diadalittas öröm megnyilvánulásaival is. Erről tanúskodnak Ferenczi Joneshoz írott sorai is: „A bécsiiek örülnek Stekel kilépésének. Freud professzor egészen boldog ettől.” (Ferenczi 1912. november 2., Ferenczi-Jones 2008, 82.)

1909. jan. 1. – Freud/Jung, 218.), a svájci analitikusok körében pedig „nyilvánvalóan járványszerű a pszichózis” (Ferenczi 1914. febr. 18. – Freud/Ferenczi I/2., 292.). Jones azzal, hogy a Freudtól való elfordulás bűnét az elmebajra vezeti vissza, csak egy már Freud által is alkalmazott taktikát fejleszt tovább: míg Jones úgy fogalmaz, hogy Otto Rank elméleti újításaiért mániás-depressziós pszichózisa felelős; Freudnál ez így hangzik: „A legkézenfekvőbb magyarázat az volna, hogy»mesüge« lett” (Freud 1924. aug. 29. – Freud/Ferenczi III/1., 244.). A „mesüge” jelzöt egyébként különös előszeretettel alkalmazta Freud mind ellenségeire, mind szívbeli jóbarátaira:

„Jung amúgy mesüge, leveleiben a gyengédség váltakozik a dölyfös fölényességgel” (Freud/Ferenczi I/2., 167.).

„Tausk előadása nagyon jó volt (...), de irányíthatatlan mesüge marad” (Freud/Ferenczi II/2., 130.).

„A mi kedves svájciaink mesügék lettek. Maeder a tudálékos, Jung meg a hetvenkedő” (Freud/Ferenczi I/2., 227.).

„[A] Spielrein egy mesüge, azt írja, valami bajom van vele.” (Freud/Ferenczi I/2., 308.) – meséli Ferenczinek, de véleményét az érintett előtt sem titkolja: „Most kezd maga is mesügévé válni, mégpedig ugyanazon tünetekkel, mint az elődei” (Idézi Freud/Ferenczi I/2., 308.).

Mint tudjuk, korántsem arról van szó, hogy Freud a makulátlanul tökéletes és épelméjű ember pozíciójából ítélte volna kollégái fölött. Tisztában volt vele: „Köztünk, analitikusok között az a helyzet, hogy senkinek sem kell szégyellnie a maga neurózisát.” (Freud 1913. január 13. – Freud/Jung). Noha ő maga és hívei is kezelendő esetek, tüneteiket féken tudják tartani (Ferenczi 1912. dec. 26. – Freud/Ferenczi I/2., 178.):

„Tiszteltetem a neurózisomat, de azt hiszem, egész jól uralkodom felette. Ő [Jung] viszont úgy viselkedik, mint valami ripacszkodó bolond és brutális fickó, de az is.” (Freud/Ferenczi I/2., 174.)

Ha nem is mindenkit, de sokakat sikerült a diagnózis általi megbélyegzéssel ártalmatlanná tenni, például Otto Grosst, akiről Freud 1909. június 30-án már így nyilatkozik: „Grossnak vége; már nehezen lesz ártalmára a mi ügyünknek” (Freud/Jung, 180.). Ezzel tulajdonképpen élve a tudattalan mélyébe temették őt, és *agyonhallgatták*, nehogy föl találjon támadni – ennek érdekében utólag a salzburgi kongresszus előadóinak névsorából is törölték a nevét. Ha netalántán mégis szóba jött egy eltávolítandó személy neve, elismerő kijelentés nem hangozhatott el anélkül, hogy azt ne követte volna azonnal egy negatív tartalmú állítás: Tausk „rendkívül tehetséges, de pszichopatikus személyiség” (Stekel, 1925, 116.).

Fontos marginalizálódást elősegítő eszköz volt a nemkívánatos személyek *elméleteinek kritikája*. Az ehhez használatos formulát Stekel adja meg

nekünk: „[...] ami [Adler] elméleteiben újak látszik, az már ismert, ami valóban új, az hajtófát sem ér.” (Stekel, 1925, 119.). Ferenczinél több hasonló példát is találunk: Ez „semmi esetre sem O. Gross felfedezése, bár ő ezt a látszatot kívánja kelteni, hanem az a nézet, amelyet kezdettől fogva maga Freud képviselt” (Ferenczi, 1920/2006). Csáth Géza „Freud professzor elméletét ott és úgy akarja tökéletesíteni, ahol és ahogy azt már maga Freud elvégezte” (Ferenczi, 1912/1998, 195-196). Jellemző Ferenczi lesújtó ítélete Stekel *Die Sprache des Traumes* c. könyvéről: „Ami értékes benne, az elférne egy kis füzetecskében, a többi a beavatottak számára használhatatlan – kívülállóak számára pedig egyenesen káros” (Ferenczi 1911. március 31. – Freud/Ferenczi I/1., 386.).

Egy másik eszköz az ellenséges testvérkomplexusból táplálkozó *vádaskodás*, amellyel többen próbálták vetélytársukat eltávolítani a színről. Jó példa erre a Rank és Abraham vagy a Rank és Jones közötti ellentét. Jones éveken keresztül próbálta Freud figyelmét Rank természetének „durván diktatórikus” vonásaira és „nyilvánvaló neurotikus hajlamaira” (Jones, 1983, 419.) irányítani, és – saját szavaival – „szüntelenül attól rettegett, vajon Rank ’testvérgyűlölete’ nem hátrál-e vissza a mélyebb ’apagyűlölethez’” (Jones, uo., 514.), míg be nem következett „Rank lelki összeomlása” (Jones, uo., 513.), s Freud el nem ismerte: Jonesnak mindvégig igaza volt.³

A következő kirekesztési stratégiára szintén Stekel hívja fel figyelmünket. 1925-ben fölpanaszolja, hogy egy Freud által szított belső viszálynak nagy szerepe volt saját marginalizálódásában: „A helyzetem még rosszabbra fordult, amikor megjelent az egyesületben egy új tag, Dr. Viktor Tausk. [...] Ez az ember első perctől fogva gyűlölt engem, és el kellett tűrnöm gúnyos megjegyzéseit. [...] Ezt írtam Freudnak: ’Ha nem véd meg Tausk támadásaitól, ki fogok lépni az egyesületből.’ [...] Tausk támadásai azonban egyre komolyabbra fordultak. Hamarosan rájöttem: nem is Tausktól, hanem magától Freudtól eredtek, és Tausk csupán faltörő kos volt, amelyet Freud használt Stekel erődjének bevételeére.” (Stekel, 1925, 116-121.). Stekel szemében úgy tűnt, Freud Tausk személyében bérgyilkost fogadott ellene.

Hogy a pszichoanalízis hatalmasaitól a gúny, az élcelődés és a lekezelő magatartás sem volt idegen, ha veszélyes elemek fenyegették az „ügy” jövőjét, azt jól példázzák a következő hasonlatok. Előszórettel hasonlítottak eltávolítandó személyeket alantasnak és/vagy veszélyesnek tartott állatok-

³ Jones testvérkomplexusára kiválóan rávilágít az alábbi ’rangsor’ is: „A Bizottság háború előtti 5 tagja között szemmel láthatóan így oszlott meg Freud vonzalma: kétségtelenül Ferenczi állt hozzá legközelebb, utána Abraham, jómagam, Rank és Sachs volt a sorrend.” (Jones 1983, 416.)

hoz. Freud levelezéseiben Tausk kutya, Stekel disznó, Adler⁴ pedig sas alakjában jelenik meg előttünk. Lássuk a példákat: Freud Tauskot „gonosz ragadozó”-nak nevezi (Freud/Ferenczi I/2, 92), aki Salomé szerint „ravasz és veszélyes, ugat és harap” (Salomé naplójából idézi Roazen 1973, 61). „Stekel disznó, folyton szimatol” (Freud/Ferenczi I/2, 133). „Az a baj, hogy ő tudja a legjobban kiszagolni a tudattalan jelentését... abszolút disznó, mi pedig hétköznapi, rendes emberek vagyunk” (Freud-Jung 285). „Kár lenne, ha elvesztenénk a szaglószervét” (Freud/Jung, 468). „Stekel új könyve tartalmas – a disznó mindig kiszagolja a gombát” (Freud/Jung 446). „Mellesleg nagyon helyes, ha Adler [...] szétaprít valamit a csőrével” (Freud/Ferenczi I/2, 245.).

Ezek az ártalmatlannak látszó tréfás hasonlatok jelentős segítséget nyújtanak nekünk abban, hogy megértsük: mi is az, ami a belül maradtakat a kirekesztendő vagy már kirekesztett személyektől megkülönbözteti. Ha összevetjük azokat a jelzőket, amelyeket a levelezésekben az egymással szemben álló felek jellemzésére találunk, az egyik oldalon ösztöneit féken tartani képes kultúrembert, a másik oldalon állatias ösztönlényt látunk. A Freud belső köréhez való tartozás, úgy tűnik, nagymértékben az önuralom függvénye, meghatározó tehát, hogy ki mennyire képes vagy nem képes kordában tartani tudattalanja ellenséges rezdüléseit, vagyis mennyire viselkedik jól. Akiket Freud fiául fogadott, s 'belül' maradhattak, az alábbi tulajdonságokkal rendelkeztek: értékes, derék, tisztességes, rendes, hűséges, önzetlen, megbízható, szeretetteljesen gondoskodó, szolgálatkész, diszkrét, állhatatos, józan. Az eltávolítandó vagy eltávolított személy ezzel szemben becsvágyó, énközpontú, nevelhetetlen, hazug, pimasz, beképzelt, patológiusan hiú, ripacszkodó, szertelen, féltékeny, erkölcstelen, túlérzékeny, emellett tudatlan és intellektuálisan nulla. Olyan ez, mintha maga Dr. Jekyll és az általa elpusztítani kívánt⁵, fiának tekintett teremtménye és alteregója, Mr. Hyde állana egymással szemben. Azonban minden Dr. Jekyllben benne él Mr. Hyde, s a kettő nem létezhet egymás nélkül, egymástól nem választható el. Embert megérteni csak úgy lehet, ha szem előtt tartjuk: „Ellentétpárokból áll az ember érzelmi élete.” (Freud, 1909/1993).

Stekel boldogan hajolt meg „a nagy zseni előtt, akire oly igazak a költő [C. F. Meyer] szavai” (1925, 129.):

„Nem vagyok könyv, mit telít bölcs képzelet,
de ember, saját ellentmondásaim telítenek.”⁶

⁴ 'Der Adler' jelentése: sas.

⁵ Jekyllnek e hajlandósága nevében is benne rejlik: 'Je' és 'kyll'/'kill'.

⁶ Hárs György Péter fordítása.

IRODALOM

- BOS, JAAP (2005): Marginal Historiography: On Stekel's Account of Things. In: *Psychoanalysis and History* 7 (1), 2005, 81-97.
- EISSLER, KURT R. (1971): *Talent and genius: The fictitious case of Tausk contra Freud*. Quadrangle Books, Chicago.
- FERENCZI SÁNDOR (1911/1918): A pszichoanalitikus mozgalom történetéből. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában*. Dick Manó, Budapest, 138-150.
- FERENCZI SÁNDOR (1912/1998): Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa. In: Csáth Géza: *Egy elmebeteg nő naplója. Összegyűjtött elmeorvosi tanulmányok*. Magvető, Budapest. 195-196.
- FERENCZI SÁNDOR (1921/2006): Recenzió Otto Gross *Három tanulmány a belső konfliktusról* című könyvéről. In: *Thalassa* 2006/2-3: 197-203.
- FERENCZI SÁNDOR – JONES, ERNEST (2008): Briefe/Letters/Levelek, 1911-1913. *Thalassa* [rendkívüli szám] (19), 2: 15-76; 77-112.
- FREUD, SIGMUND (1909/1993): Megjegyzések egy kényszerneurotikus esetről. A "Patkányember". Ford. Alpár Zsuzsa. In: *Sigmund Freud művei II. A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* (Sorozatszerkesztő: Erős Ferenc) Cserépfalvi, Budapest. [A továbbiakban röviden: SFM] 213-275.
- FREUD, SIGMUND (1914/1993): A pszichoanalitikai mozgalom történetéhez. In: *SFM I. Önéletrajzi írások*. 65-117.
- FREUD, SIGMUND (1923/1999): 'Psychoanalyse' und 'Libidotheorie'. In: *Gesammelte Werke XIII*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- FREUD, SIGMUND (1925/1993): Önéletrajz. In: *SFM I. Önéletrajzi írások*. 9-63.
- FREUD, SIGMUND – FERENCZI SÁNDOR (2000-2005): *Levelezés. I/1-III/2*. (Szerk. Ernst Falzeder és Eva Brabant, Haynal André tudományos irányításával. A magyar kiadást sajtó alá rendezte: Erős Ferenc és Kovács Anna.) Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest.
- FREUD, SIGMUND – JUNG, C. G. (1974): *Briefwechsel*. Fischer, Frankfurt/M.
- FROMM, ERICH (2000): Pszichoanalízis: tudomány vagy párthűség. In: Erős Ferenc (szerk.): *Ferenczi Sándor. Új Mandátum*, Budapest. 224-230.
- JONES, ERNEST (1983): *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa, Budapest.
- ROAZEN, PAUL (1973): *Brudertier. Sigmund Freud und Viktor Tausk: die Geschichte eines tragischen Konfliktes*. Hoffmann und Campe, Hamburg.
- STEKEL, WILHELM (1925/2005): On the History of the Analytical Movement. Translated by Jaap Bos. In: *Psychoanalysis and History* 7 (1), 2005, 99-130.
- STEVENSON, R. L. (1978): *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete. Két kisregény*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5-78.